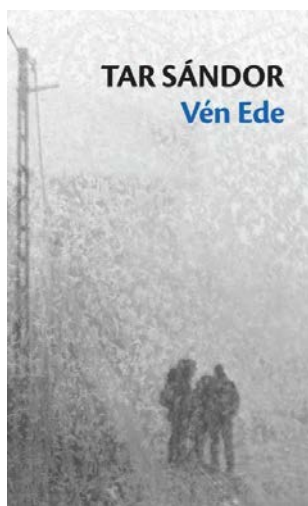

LENGYEL ANDRÁS

Perspektíva a mélységből

TAR SÁNDOR: VÉN EDE

Együtt Debrecenért Egyesület
Debrecen, 2018
128 oldal, 2000 Ft

A kitűnő debreceni író utolsó kötete, a minap megjelent *Vén Ede* nem könyvnek íródott, hanem – az adott írói és élethelyzetben: szükségképpen – blokkSOROZATNAK, alkalmi blogbejegyzések laza füzéjének. Hogy Tar miért írt blogokat, s miért nem hagyományos novellákat, körülményeink ismeretében nyilvánvaló: a blog is az önkifejezés eszköze, s számára akkor már lényegében csak ez a lehetőség volt adott. (Ráadásul bónuszként némi aprópénzhez is jutott vele.) Ez a kényeszerű opció azonban politikai következménnyel is járt. Mind-egyik írás rövid (rövidebb, mint a szokásos novellaterjedelem, s rövidebb a hajdani újságtárcáknál is), s ami döntő: eleve kötött terjedelmű. A blogolvasók figyelme nagyon kis ideig tart ki, hosszabb szöveg olvasásába „rendes” blogfogyasztó már bele sem kezd. S az olvasó, ha már megtiszteli a szöveget figyelmének néhány percre való lekötésével, két dolgot elvár. A szöveg, akár miről szóljon is, „érdekes” legyen (extrém tematika), s legyen benne valami csattanós formulázás, poén is. (Ez a sajátosság nem irodalmi, hanem blogkritérium – a szöveg „irodalmisága” itt nem kívánalom, sőt inkább hátrány.) S a blog a pillanatnak műfaja, efemer, jön és elmúlik. Nem ambíciója a tartósság, a tartós „hozzáférhetőség” sem. (Az a debreceni honlap, amelyen Tar szövegei föltűntek, már jó ideje nem létezik, s a szövegkorpusz, ha az író híveinek kicsi, de lelkes csoportja időben nem menti el és nem menti át a jövőnek, ez ma sehol lenne olvasható.)

A *Vén Ede* könyvvé rendezve mégis élő, erős szövegmű, a mai magyar irodalom sajátos, de alapvető fontosságú alkotása. Életdokumentum és esztétikailag is érvényes írói teljesítmény. A kötetkompozíció ugyan lezáratlan: nem a komponálás tett pontot a végére, hanem az élettörténet – Tar betegsége és halála. S két blogja, ha ő maga szerkeszti meg kötetét, talán kimaradt volna e könyvből vagy – direkt aktualitásuk miatt – más szerepet kap. Egy-egy egységesítő névcseré is homogénebb kompozíciót eredményezett volna. De a sajtó alá rendező jól tette, hogy valamennyi blogot közreadta,

s nem nyúlt bele, kiadói szerkesztők szokása szerint, a szövegbe. A szövegek életanyaga ugyanis oly egységes, oly homogén, hogy utólagos esztétikai cizellálás nélkül is hat. Nemcsak mint „szociologikum”, egy lepusztult életvilág dokumentációja, de – akár hiszi a kulturális fősodorhoz igazodó megélhetési literátor, akár nem – *szövegként* is. Pedig Tar alig igazodik esztétikai megfontolásokhoz, pláne nem divatosokhoz, s még a fikcióteremtés gesztusával is csfnján bánik. A szöveg fikcionalitása már-már nem több mint kötelességszerűen megfizetett esztétikai belépőjegy. Semmi fontos nem múlik rajta, de ha ez kell a konvencionális olvasásnak, hát legyen meg. A szöveg inherens esztétikuma mélyebbről, az életanyag egzisztenciális súlyából és az azt kifejező, puritán és pontos nyelvhasználatból fakad. Egy nyelvből, amelynek tematikailag is adekvát kopárságát a kellő pontokon irónia ugratja magosba. Az irónia azonban sehol sem rutinszerű vagy mechanikus, mindig jelentésteremtő többletfunkciója van: akkor és ott ez ad hozzá valami többletet az elbeszéltekhez, ez villantja föl azt a fényt, amely megvilágít valami igazán fontosat, explicitté teszi az implicite már alakulóban lévőket. Szájbarágós, direkt kinyilatkoztatás nélkül. S ez itt nem „írói eszköz”, amely szükségszerűen elővehető, hanem természetes elbeszélői gesztus. Magából az elbeszélte életanyagból következik.

A könyvnek van bizonyos fragmentáltsága, ki nem kerekítettsége, Kosztolányi szavával: „össze nem csirizeltsége”. A *Vén Ede* voltaképpen fragmentumok sorozata, a lepusztultság szegénységénél mélyebb bugyraiból. S itt a fragmentáltság nem hiba vagy hiány, hanem az összefüggően el nem beszélhetőnek (meg nem érhetőnek) valahogy mégiscsak földidézési lehetősége, az elbeszélő számára megmaradt eszköze. Itt a létezés már maga is fragmentumszerű, csak vékony, laza szálak tartják valamennyire össze azt, ami lényege szerint maga a törtség, az emberi létezés helyreállíthatatlan hasadtságának sorsokban is megjelenő következménye. Tar „csak” regisztrálja azt, amiről a mainstream nyilvánosság (ideértve az irodalmi termés túlnyomó többségét is!) *hallgat*. Nem stilisztikai virtuóz, de megvan a tapasztalata és képessége, hogy fölismerje és kimondja világunk rejtett, a maga közvetlenségében csak extrém körülmények között megpillantható lényegét – méghozzá a maga szélsőséges, de valóságos tárgyiaságában. Amit leír, az földhözragadtan konkrét, és szűkkörűségében is általános érvényű, egész világunkat szimbolizáló.

A karcsú, kis kötet kétféle szöveget ad. Az anyag nagy része, negyvennyolc fikciós kispróza debreceni kocsmatörténetet beszél el a narrátor előadásában, két kis blogban Tar Sándor közvetlenül, saját jogán szólal meg. Ez utóbbi két szöveg: vitacikk, Tar Debrecen két városvezetőjével vitázik, rájuk reflektál. Ami lényeges: ezek hogyanja. Nem egy önértetes és magabiztos publicista szólal meg bennük; hangja már-már alázatos, egy meggyötört, kiszolgáltatott ember hangja ez. Tisztában van lecsúszottságával, a mainstream kultúrából való kiesettegével, helyzete fonákságával. De tudja, hogy tapasztalatai nem az uralkodó ideológia derivátumai, hanem olyanok, amelyeknek fedezetét saját élete meg- és átélt élményei adják – s ezek inkongruensek azzal a világgal, amely ma az uralkodó beszédmódból kirajzolódik. Hogy ítéletei helyesek-e valami magasabb szempontból, nem állítja, sőt tudja, hogy – helyzetéből következően – informáltsága hiányos és másodlagos. De tudja, hogy ítéleteinek van egy nagyon erős alapja, sorsának személyes átéltsége, megtapasztaltsága. Valóságba ágyazottsága. Gondolkodásmódja tükrözi, visszaadja sorsának meghatározottságait. Így jellemző rá és rá jellemző ez, nem egy külső, idegen instancia másolata, amit mond. Amit tud, az a roncslet mégis már lehetséges tudása. Kiegészülve az önmagától is distanciáló önreflexió fölismerése-

ivel. Ez a distancia, az író önmagát is megfigyelő és leíró képessége az, ami a hasonszorú társak elbeszéli történeteitől megkülönbözteti őt, a közöttük élő a sorstársat.

A könyv címszereplője, Vén Ede, lényege szerint a szerző alteregója. Ez az alteregó kétféleképpen van jelen a könyvben. Az egyik mód, ahogy belerajzolódik a törtéensekbe, a régi festők gyakorlatával rokon, akik művük valamely félreeső szegletébe önmagukat is belerajzolták, mintegy alkotói névjegyként. Így megtudható róla, hogy idősebb, mint a kocsmai társaság tagjai (Ede neve alighanem ezért is lesz vén), hallgató, ritkán megszólaló, de akkor kifejezően formulázó, frappáns szavú. A többiek azért respektálják, jóllehet náluk is lecsúszottabb: többnyire kegyelemiltalt fogyaszt, a csapos által összeöntögetett sörökből. A másik mód, ahogy ez az alteregó jelt ad magáról, a kocsmán kívüli saját életkörülmények elbeszélése. A kocsmán kívüli élet közvetlenül csak Vén Edénél mutatkozik meg, a narrátor csak azt ismeri, a többiek csak a kocsmai társalgásokból, a szereplők önmagukat jellemző történeteiből, indirekt önjellemzéseiből. (A kétféle tapasztalat persze nagyon szorosan összefügg. Az alteregó maga is egy sorsközösség tagja, a szövegben is, az életben is.)

A kocsmai „élet” földrajzi háttere Debrecen, méghozzá az úgynevezett rendszerváltást követő években. A helymegjelölés explicit alakban is megtörténik, de az utalások hálózata is a cívisvárosra vall. Pontosabban éppen a „rég” Debrecennek a megsemmisülésére, vagy ha úgy szalonképesebben hangzik, az átalakulására. Ez persze alapjában véve ellentmondásos folyamat: fejlődés és veszteség egyszerre. A díszburkolat fölrakása például szépülés és a város gyarapodása, legalábbis az üzletileg érdekeltek szerint, a rendszerváltás vesztesei, így a kocsmai társaság is mégis veszteségként éli meg: régi világuk épített környezetként való eltűnéseként. A megszokottnak és praktikusnak a megsemmisülése ez, valami nem praktikus, csicsás építészeti reprezentáció kedvéért. Hogy ez a változás „teremtő rombolás”-e, vagy a valódi romlás jele, külső nézőpontból vitakérdés lehet. De a veszteségélmény valóságos, és az élmény a kocsmában trécselők számára összekapcsolódik társadalmi lecsúzásuk élményével, hajdani szűkös, de biztonságos életük romba dőlésével. Mert ezek az emberek olyanok, amilyenek, messze állnak az ideálistól, gyarlóságuk önjellemző beszélgetéseik alapján is bizonyos, de életük rosszra fordulása külsőleg is mélyen meghatározott. A rendszerváltással „életterük” tűnt el, vált semmivé: a gyárak bezártak, az ellátórendszer intézményei visszafelődtek vagy meg is szűntek, egzisztenciális lehetőségeik megrendültek. Hogy ma ki miből él, mi vegetációjának alapja, rejtély. Alkalmi munkák, segélyek és az intézményesülő személyközi tarhálások derengenek csak föl a horizonton, csupa olyasmi, amelyek az éhenhaláshoz sok, az élethez kevés alapot adnak.

A szereplők, Vén Ede kocsmai cimborái, a kocsmában isznak, hogy elkábítsák magukat, és beszélgetnek, dumálnak, hogy feszültségeiket bármily áttételesen kibeszéljék magukból. Mindkét aktivitásforma mélyebben fekvő, egzisztenciálisabb lét volt, mint aminek elsőre látszik: nem szórakozás ez a szó hagyományos, megszokott értelmében, hanem a vegetálás fönntartásának mentális segédeszköze. A régi görögöknél az agora, a latinoknál a fórum volt a diskurzus tere, a cívisváros életük kereteiből kiesett lecsúszottjainak a lepukkant kis kocsmák maradtak meg e szerepben. A könyv truvája kétségtelenül az, hogy nem csak a kocsmai mikrovilág eseménytörténete, mindenekelőtt az ivások monoton ismétlődése látszik, de a lecsúszottak és megnyomorítottak (szándéktalanul is ön- és világjellemező) naiv, tudálékos, tényeket és hiedelmeket vegyítő, de a személyes tapasztalaton keresztülszűrt diskurzusai is. A tudat így felszínre kerülő konstrukciói a külső világban és a személyes élményben is meg-

alapozottak, s mint ilyenek, a szó legmélyebb értelmében valóságosak. Ezek már nem egy elméletileg posztulált osztálytudat fragmentumai, hanem egy fragmentált és deformált létezés, empirikus maradványai. A roncslet mentális káosza, amely éppen így, realitáselemeket hiedelmekkel vegyítő módján pontos kifejezése egy létezés valódi természetének.

A könyv megrendítő valóságdokumentum. Anyaga sokrétű elemzésért kiált. De a puritán előadásmód ellenére (vagy tán éppen ezért) relevanciája nem pusztán szociológiai, hanem a szó eredeti, az irodalmat még technikai divattendenciákkal nem azonosító értelmében *irodalmi*. Azaz a valóságvonatkozást a személyiség személyes viszonyaként megjelenítő szöveg. Egyetlen példa erre: a *Feltámadás* című történet, a karácsonyi készülődés rajza a Potya kocsmá törzsvendégeinek körében. A cím és a történet szimbolikus, jóval több, mint egy vallási rítus profán földézése. A kocsmá világa sűrítve jelenik meg benne, jellegzetes gesztusokkal és mélyvilág mélyébe világító vélekedésekkel. Nem a teológiai „tudatlanság” az érdekes benne, még csak nem is egy vallási jellegű világmagyarázat szétesése, hanem az e szubkultúrába belevilágító posztvallásos attitűdöknek a mai korra jellemző megszerveződése. Három attitűd különösen beszédes. Az egyik az író alteregójáé: „Vén Ede most sem folyt bele a vitába, várta, hogy vége legyen ennek a díszítési ceremóniának, és a csapos végre összeöntögessen neki egy kis sört. Ő tudott mindent Jézusról, amit az iskolában tanítottak, de tudta azt is, hogy vele együtt keresztre feszítették a jóságot, a szeretetet meg mindent, ami elviselhetővé tette volna ezt a nyomorult világot” (105). Habzsi álláspontja már „modernebb” és praktikusabb: „Na én ezért nem hagytam volna magam megnyuvasztani [...], elhúztam volna onnan, levágtam volna a szakállam nullára, a hajamat is, fölraktam volna egy sötét szemüveget és elvegyültem volna. Vagy ki, külföldre. Aztán mindenki úgy támadjon fel, ahogy akar, ha le tudja hányni magáról a földet” (106). A bibliai történetek elemi történeti tájékozottság nélküli, de elhatárolódó interpretációja ez. Nem csak „hitetlen”, de cinikusan józan: mentse mindenki úgy a bőrét, ahogy tudja. Ez az izolált, modern ember gesztusa, akinek számára már nincs értelme a „feltámadás” szónak. A religiót kiüresítő tapasztalata azonban plasztikusan fejeződik ki. A harmadik reakció Nikué, „aki magyar és Endre, de itt csak Niku, a román”. (Értsd: romániai magyar, aki a magyarországi populáris regiszterben „románnak” számít, azaz amelytől e közeg is megtagadja etnikai identitását, illetve visszájára fordítja azt.) A csóró, aki e kocsmái közegben is alighanem a legcsóróbb, cigarettát is, sört is csak tarhasként fogyaszt. S „Niku miután ivott is, és cigarettázott is, akár mehetett volna dolgára, de nem ment. [...] látszott rajta, hogy vívódik, valamit mondana, de nem tudja, hogyan, végül nekifogott, ő csak azt szeretné tudni, érdeklődte Lövőtől, hogy ez a feltámadás kötelező lesz? Mert ő ezt az életet még egyszer nem kívánja, inkább rohadjon meg a földben örökre” (106). A gesztus megrendítő, a tudatlanság és a vallási elv komolyan vétele egyszerre jellemzi, nagyon sajátos kombinációban, de a feltámadás lehetősége számára már nem megnyugvást és/vagy vigaszt kínál, hanem rettenettel tölti el. Ezt az életet megismételni számára megrémítő büntetés lenne. Ennél súlyosabb kritika aligha mondható ki a félperiférián kialakuló életvilágra.

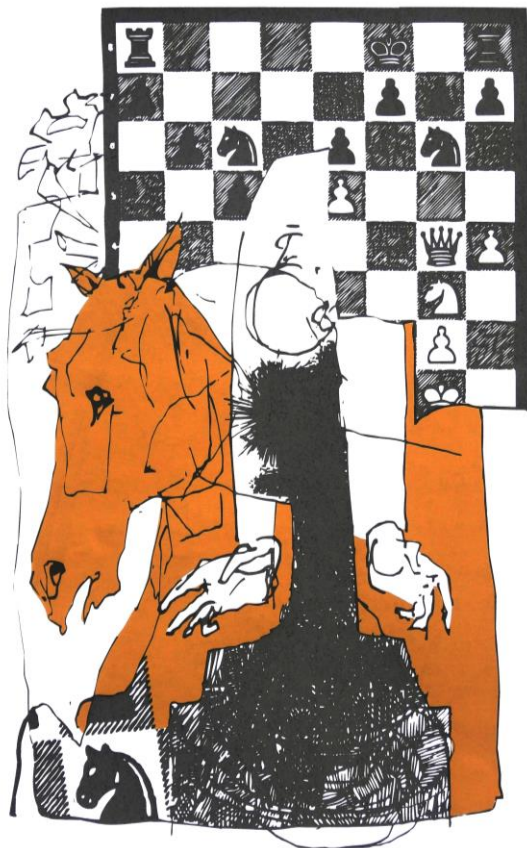
Mint a narratívumot lezáró csattanó, elementáris hatású. A *Hét krajcár* zárata ehhez képest érzelmes szegény romantikát sugall. Ez a világ, egy évszázad múltán, már ridegebb és kegyetlenebb. Kilátástalanabb.

A *Vén Ede* alighanem az utóbbi idők legjelentősebb magyar rövidprózai kötete. Szerzője gyarló ember és lecsúszott egzisztencia, pszichiátriák ismételt „vendége”, olyan, mint hősei, de blogjai megírásával ön maga fölé emelkedik, és a számára adott magaslati pontról egy

olyan, ismeretlen mélyvilágot képes megjeleníteni, amely közös sorsunk történeti szimbólumává válik e kimondással. A roncs emberek a magyar társadalom roncsoltságának leleplezői, sorsuk az eltakart absztrakt folyamatok emberi lényegének kitakarása, érzéki-konkrét valóságként való átvilágítása.

Hogy ez kellemetlen a mai uralkodó beszédmód számára, nem kétséges. De létét nehéz volna tagadni.

Kicsi, vékony könyv, nagy mű. Súlya egzisztenciális.

A SAKK, AVAGY A JÁTÉKOS